

ІСТОРІЯ Й ЕВОЛЮЦІЯ МІСТОБУДУВАННЯ

© Тімохін В.О., 2009

Розглянуто шляхи узгодження історичного й еволюційного розвитку містобудування з позицій розгортання змісту нового об'єкта теорії міського розвитку – містобудівної формації та її складових: містобудівних систем і культур, епох і цивілізацій.

Розглянуто шляхи узгодження історичного й еволюційного розвитку містобудування з позицій розгортання змісту нового об'єкта теорії міського розвитку – містобудівної формації та її складових: містобудівних систем і культур, епох і цивілізацій.

Постановка проблеми та аналіз наукових досліджень

Історія містобудування – це наука, де досліджуються стани і події у розвитку міст в їх послідовності та взаємозв'язку. Як правило, для опису динаміки подій використовуються такі поняття, як "містобудівні системи", "містобудівні культури", "містобудівні епохи", "містобудівні цивілізації", "містобудівні стилі". У сучасній історії та теорії містобудування ці поняття не достатньо чітко визначені, іноді вони використовуються як синоніми, іноді, накладаючись, перекривають одне одне.

Разом з тим, багато дослідників вважають, що для розуміння глибинного і прихованого змісту містобудівної історії, для цілісного уявлення про історичний розвиток необхідно залучати теоретичні знання. А саме – знання про природні закономірності еволюційного розвитку. Це допоможе не тільки дослідити послідовність і взаємозв'язок етапів історичного розвитку, а й виявити поступовість і ступеневість еволюційних перетворень, тобто, так би мовити, ієрархічну підпорядкованість етапів.

Такий підхід створює можливість для аналізу і підпорядкування вищезазначених понять містобудівних систем, культур, епох і цивілізацій. У цьому випадку найвищим рівнем підпорядкування, з якого відкриваються горизонти і перспективи історії містобудівної еволюції, стає містобудівна формація. Саме містобудівна формація, де розвиваються і взаємодіють і системи, і культури, і епохи, і цивілізації, може бути визнана природним результатом, найвищим і досконалим рівнем і досягненням урбосферної еволюції. Іншими словами, містобудівна формація стає синтетичним і системним об'єктом дослідження історії та теорії урбосферної еволюції.

Аналізуючи урбосферну еволюцію з позицій цілісності і природності її розвитку, слід брати до уваги, що такі поняття, як культури і епохи, цивілізації і формації запозичені в історичній науці, соціології та філософії. У цих галузях знання існують відмінності і протилежності, завдяки котрим відрізняють ці поняття. Наприклад, поняття "культура" має присмак індивідуальності і гуманності на відміну від поняття "цивілізація", що символізує соціальність і прогресивність. Іноді цивілізація розглядається як завершальний етап (вищий рівень) розвитку культури.

У поняття "епоха" вкладається зміст такого етапу розвитку, який знаходиться під впливом провідної і домінуючої ідеї. У біології, геології, в історії та соціальних науках існували свої власні розуміння таких історичних утворень, як культури, формації та системи. Зв'язок між цими об'єктами і поняттями в силу різноманітних причин завжди був недостатньо артикульованим.

Л.М. Гумільов пояснював це тим, що в кожному типі розвитку існує своя логіка. Саме тому "...часто спостерігається, що одна "культура" лежить і в двох і в трьох формаціях, а іноді в одній... Потім, культур значно більше, ніж формацій, що також свідчить про незбіг цих понять" [1, с. 165].

Виклад основного матеріалу

Якщо узагальнити риси, які притаманні системам і епохам, культурам і цивілізаціям, то впадає в око їх одночасна протилежність і доповненість. Ґрунтуючись на цих провідних ознаках, можна сконструювати логічний ряд, який послідовно і поступово (швидше – ступеневе), історично і еволюційно приведе нас до глибшого розуміння містобудівної формації.

У цих горизонтально-вертикальних рядах рівень розвитку містобудівних систем, що обумовлює перехід до наступного яруса містобудівних культур, через їх розгортання впливає на вищий рівень становлення містобудівних епох. Процес еволюційних перетворень завершується на найвищому поверсі, де народжуються і розквітають містобудівні цивілізації, що символізують кінцеву мету і відтворення повного циклу і кругообігу урбосферної еволюції, завдяки котрим виникає такий цілісний динамічний феномен, як містобудівна формація.

Якщо взяти до уваги, що системи і епохи, культури і цивілізації стають наслідками відповідних процесів усталення і становлення, оновлення і творення, то вертикальний ряд еволюціонуючих містобудівних формацій може бути представлений у вигляді чисельника (процеси) і знаменника (границі процесів). А саме: усталення/містобудівні системи, оновлення/містобудівні культури, становлення/містобудівні епохи, творення/містобудівні цивілізації. Зважаючи на те, що ланцюжок процесів усталення, оновлення, становлення і творення (нового) становить синергетичну сутність розвитку будь-яких надскладних динамічних систем, урбосферна еволюція ідентифікується з процесами самоорганізації містобудівних формацій та вищезазначених складових її динамічного ряду.

Попарно діалектична протилежність і взаємна "інь-яньська" доповненість цього ряду (усталення/системи і становлення/епохи, оновлення/культури і творення/цивілізації), а також незбіг у просторі і часі систем, культур, епох і цивілізацій стає ключовим моментом в аналізі їх взаємних зв'язків. Якщо за генезною концепцією розвитку всі компоненти формацій мають тенденцію до народження, розквіту, занепаду і зникнення, то синергетична лінія урбосферної еволюції начебто зшиває в єдиний неперервний і циклічно відтворюваний процес генезні перетворення містобудівних систем, культур, епох і цивілізацій.

У цьому неперервному процесі одна чи декілька містобудівних систем можуть існувати, об'єднуватись чи співіснувати під дахом містобудівної культури – вищого рівня розвитку урбосферної еволюції. Своєю чергою, на теренах декількох, навіть не споріднених містобудівних культур зростають містобудівні епохи, що заповнюють проміжки та інтегрують ці культури, долаючи їх генезну дискретність.

Наступний рівень об'єднує під знаком містобудівних цивілізацій окремі містобудівні епохи, надаючи еволюції генезних перетворень неперервного характеру. Досягнення найвищого рівня завершує цикл урбосферної еволюції і стимулює її круговоротне відтворення, що пов'язано з творенням нового, яке знову і знову веде до усталення містобудівних систем і оновлення містобудівних культур, а потім до становлення містобудівних епох і до творення нового в просторі і часі містобудівних цивілізацій.

Багатшарова модель урбосферної еволюції, що якоюсь мірою пояснює утворення містобудівних формацій, не має значних протиріч і навіть підтверджується різними концепціями розвитку історичної науки. За думкою Л.М. Гумільова, існують концепції: всесвітньо-історична, культурно-історична і перехідних епох. "Перша трактує історію народів як єдиний процес прогресивного розвитку" [1,с.150], тобто такий, який має глобальний масштаб і охоплює етапи утворення цивілізацій на єдиному шляху еволюційного розвитку.

"Основну відмінність культурно-історичної школи від всесвітньо-історичної становить постулат: кожна культурна область має свій шлях розвитку" [1, с. 151]. Завдяки цьому формування

культури ментально орієнтовано у напрямку її відносної автономності, самостійності і загальної гуманізації суспільно-економічних формацій, в т.ч. містобудівних формацій.

За третьою концепцією, що запропонував М.І. Конрад, неперервний розвиток формацій здійснюється за допомогою перехідних епох. У нашому випадку епохи – це етапи, які з'єднують між собою культури і, з'єднуючись, стають основою для виникнення містобудівних цивілізацій. Тобто, модель еволюційного розгортання містобудівних формацій значною мірою ґрунтується на сучасних концепціях історичних досліджень, не вступає з ними в протиріччя, а навпаки – об'єднує їх в єдину ієрархічно структуровану систему.

Разом з тим, горизонтально-вертикальна схема і модель існування, співіснування і еволюційного саморозвитку багатшарових містобудівних формацій (таблиця), може стати надійним засобом класифікації і типології, а загалом – їх систематизації та систематизації складових цих формацій.

Якщо уявити, що матеріальною основою формацій є містобудівні системи, а джерелом і рушійною силою стають містобудівні культури, то містобудівні епохи і цивілізації уособлюють в собі відповідно їх ідеальну форму і кінцеву мету. Іншими словами, історичне розгортання урбосферної еволюції підпорядковується матеріальним і рушійним, формальним і цільовим (кінцевим) причинам і принципам, які відповідають за природне усталення і оновлення, становлення і творення містобудівних систем і культур, епох і цивілізацій.

На рівні усталення містобудівних систем провідними стають принципи інваріантності і калейдоскопічності. Насправді для процесів сталого розвитку важливе поступове і незмінне розгортання містобудівних систем в локальному просторі містобудівних форм, в ментальному просторі–часі містобудівної діяльності, в глобальному еволюційному часі, нарешті, в темпоральному часі–просторі саморозвитку. Таке розгортання відповідає етапам симетризації, дисиметризації, ритмізації та евритмізації вищезгаданих складових містобудівних систем.

Отже, з'являються підстави для класифікації містобудівних систем за ознаками інваріантних і калейдоскопічних змін їх станів. За цими ознаками, слід виділяти симетричні, дисиметричні, ритмічні та евритмічні містобудівні системи, які знаходяться на відповідних стадіях свого розвитку.

Відомо, що містобудівні системи територіально формуються в межах окремих надвеликих міст, агломерацій, систем населених місць. У багатьох історичних містах і агломераціях на різних етапах розвитку можна спостерігати прагнення до симетризації і ритмізації їх планування. Ці дві базові, діалектично протилежні та взаємодоповнюючі, фази з'єднуються між собою перехідними етапами, коли між симетрією і ритмом виникає дисиметрія планування, а між ритмом і новою симетрією формується евритмічна структура.

Симетрично-ритмічні та дисиметрично-евритмічні перетворення можна прослідкувати в багатьох європейських столицях (Париж, Лондон, Рим, Київ, Москва та ін.), а також в історичних містах на різних континентах. Крім того, симетрично-ритмічні трансформації стали основою для побудови містобудівних теорій Е. Саарінена, К. Танге, К. Доксіадіса, К. Александера. Це ще раз підтверджує сталий калейдоскопічний характер розвитку містобудівних систем. Систем, які, об'єднуючись, народжують нову якість вищого рангу, а саме: містобудівні культури.

Розвиток і оновлення містобудівних культур, що залежать від характеру містобудівної діяльності, а також від менталітету різних верств міських мешканців, завжди відбуваються в конкретних умовах і визначаються наявністю ресурсів. Процеси оновлення старих традицій проходять стадії жорсткого обмеження ресурсів, оптимального застосування ресурсів і внутрішніх резервів, їх граничного використання і повного вичерпання на етапі виникнення нового. Тобто, процеси оновлення можна класифікувати за ознаками і принципом екстремального розвитку.

Відповідні стадії виявляються в містобудівних культурах, що виникають в процесах оновлення. Залежно від ступеня розвиненості можна зазначити гомеостазні (внутрішньо усталені і збалансовані з традиціями і оточенням) містобудівні культури. На цьому етапі домінує пасивна ментальність громади городян, які не дуже економлять ресурси для збереження і відновлення традицій.

Причини і принципи систематизації містобудівних формацій

Причини	Порядкові причини					
	матеріальні	рушійні	формальні	цільові	цілісні	
Рівневі і ступеневі причини	цілісні	<ul style="list-style-type: none"> •часо-просторове •часове •просторово-часове •просторове <p style="text-align: center;"><u>Усталення</u></p> Містобудівні системи <ul style="list-style-type: none"> •симетричні •дисиметричні •ритмічні •евритмічні 	<ul style="list-style-type: none"> •аномальне •граничне •оптимальне •обмежене <p style="text-align: center;"><u>Оновлення</u></p> Містобудівні культури <ul style="list-style-type: none"> •статичні •самодостатні •динамічні •новаційні 	<ul style="list-style-type: none"> •гетерономне •хрономне •автономне •хорономне <p style="text-align: center;"><u>Становлення</u></p> Містобудівні епохи <ul style="list-style-type: none"> •докласичні •класичні •некласичні •постнекласичні 	<ul style="list-style-type: none"> •ревербераційне •резонансне •інтерферентне •когерентне <p style="text-align: center;"><u>Творення</u></p> Містобудівні цивілізації <ul style="list-style-type: none"> •міські •урбанізаційні •ейкуменополісні •урбанічні 	<ul style="list-style-type: none"> •творення •становлення •оновлення •усталення <p style="text-align: center;"><u>Самоорганізація</u></p> Містобудівні формації <ul style="list-style-type: none"> •містобудівні системи •містобудівні культури •містобудівні епохи •містобудівні цивілізації
	цільові			<ul style="list-style-type: none"> •ревербераційність •резонансність •інтерферентність •когерентність <p style="text-align: center;"><u>Континуальність</u></p> Комплементарність <ul style="list-style-type: none"> •ізоморфність •еквіфінальність •поліморфність •поліфінальність 	<ul style="list-style-type: none"> •ревербаційне •резонансне •інтерферентне •когерентне <p style="text-align: center;"><u>Творення</u></p> Містобудівні цивілізації <ul style="list-style-type: none"> •міські •урбанізаційні •ейкуменополісні •урбанічні 	
	формальні			<ul style="list-style-type: none"> •гетерономність •хрономність •автономність •хорономність <p style="text-align: center;"><u>Ієрархічність</u></p> Пропорційність <ul style="list-style-type: none"> •адитивність •кумулятивність •мультиплікативність •прогресійність 	<ul style="list-style-type: none"> •гетерономне •хрономне •автономне •хорономне <p style="text-align: center;"><u>Становлення</u></p> Містобудівні епохи <ul style="list-style-type: none"> •докласичні •класичні •некласичні •постнекласичні 	
	рушійні		<ul style="list-style-type: none"> •аномальність •граничність •оптимальність •обмеженість <p style="text-align: center;"><u>Екстремальність</u></p> Компенсованість <ul style="list-style-type: none"> •гомеостазність •гомеорезність •гомеокінезність •гомеогенезність 		<ul style="list-style-type: none"> •аномальне •граничне •оптимальне •обмежене <p style="text-align: center;"><u>Оновлення</u></p> Містобудівні культури <ul style="list-style-type: none"> •статичні •самодостатні •динамічні •новаційні 	
	матеріальні	<ul style="list-style-type: none"> •час-простір •час •простір-час •простір <p style="text-align: center;"><u>Інваріантність</u></p> Галейдоскопічність <ul style="list-style-type: none"> •симетрія •дисиметрія •ритм •евритмія 				<ul style="list-style-type: none"> •часо-просторове •часове •просторово-часове •просторове <p style="text-align: center;"><u>Усталення</u></p> Містобудівні системи <ul style="list-style-type: none"> •симетричні •дисиметричні •ритмічні •евритмічні

Наступний етап і тип культури пов'язаний з її "викликом" (за словами Тойнбі) і опором традиціям і оточенню, тобто з гомерезісним (стійко супротивним) характером оновлення. У цей період переважає актуалістичне сприйняття світу слободянами, які, особливо не обтяжуючи себе традиціями і думками про майбутнє, схильні до накопичення ресурсів і внутрішніх резервів для оновлення свого міського життя.

Цей етап має продовження в утворенні гомеокінезного (стійко динамічного) типу містобудівних культур, який завершується гомеогенезним прагненням до утворення нових видів за рахунок "марнотратства" попередньо накопичених резервів і ресурсів громадами урбодян і поселян, діяльність яких спирається на футуристичне та аномальне сприйняття простору і часу.

Враховуючи те, що "марнотратство" і жорстка економія ресурсів врівноважуються у часі і просторі на різних етапах і рівнях зусиллями різних громад міських мешканців, виділення різних типів містобудівних культур підпорядковується принципу компенсації витрат і накопичень ресурсів і резервів містобудівної діяльності. Відповідно до цього принципу слід розрізняти гомеостазні (статичні й архаїчні), гомеорезні (урівноважені і традиційні), гомеокінезні (динамічні і класичні), нарешті гомеогенезні (відкриті, тобто колонізаційні і новаційні) містобудівні культури.

В античну епоху, яка визнана відправним пунктом, ідеалом і взірцем гармонічного розвитку, існують відповідні епохальні етапи, тобто культури, а саме: гомерівська, архаїчна, класична й елліністична. Близьке за змістом членування стародавньої єгипетської цивілізації, де послідовно відбувалися зміни містобудівних культур додинастичного періоду, Стародавнього, Середнього і Нового царств. Аналогічну будову має цивілізація Дворіччя, в надрах якої поступово розгортаються епохи і виникають Шумерсько-акадська, Вавилонська, Ассірійська і Ново-Вавилонська культури.

У середньовічну та ренесансну епохи можна спостерігати поступове розгортання архаїчних, традиційних, класичних, колонізаційних і новаційних етапів розвитку і відповідних містобудівних культур. Стародавній Рим також охоплює етрусський, республіканський, імператорський і візантійський періоди і відповідні культурні досягнення. Цей же метод розгортання містобудівних культур може бути поширений на аналіз містобудівних епох і цивілізацій Нового часу. Етап колонізації, який стає провідною генезною ознакою і який дозволяє містобудівній культурі, розриваючи і розвиваючи власні і чужі традиції, максимально поширюватися світом, стимулює і прискорює народження нового якісного рівня еволюційного розвитку – містобудівної епохи. За визначенням Л.М. Гумільова, "культура – це створення людей, хоч виріб техніки, шедевр мистецтва, філософська система, політична доктрина, наукова концепція чи просто легенда про віки минулі" [1, с. 168]. Містобудівна епоха як вищий рівень історичного й еволюційного розвитку, за своїм загальнонауковим визначенням, повинна об'єднати і синтезувати в єдине ціле за допомогою провідної ідеї здобутки і техніки, і науки, і мистецтва, і філософії, і релігії.

Очевидно, це відбувалось навколо домінуючої в той чи інший період методології, що "зшивала" між собою різнобарвні і неспівмірні компоненти культури. Останнім часом і в науці, і в філософії, і в мистецтві здійснюється спроба виявлення загальних для всіх етапів розвитку методології на основі оцінки пропорцій в суб'єкт–об'єктних відношеннях. Тобто в таких відношеннях, де на певних етапах розвитку увагу дослідників і митців більше привертає матеріалістична і об'єктивна складова світогляду, а на інших, навпаки, його ідеалістична і суб'єктивна компонента.

Отже, науковці пропонують виділяти докласичну, класичну, некласичну і постнекласичну методологію. Оскільки останній етап ще не завершився, то можна, взявши на себе сміливість, назвати його неокласичним. Не вдаючись у філософські тонкощі цього поділу, слід зазначити, що класична методологія визнає домінуючу роль об'єкта в об'єкт-суб'єктних відношеннях, а цілісність світогляду як суму цих відношень в різноманітних предметних площинах об'єкта. У докласичну епоху, очевидно, ніякого чіткого поділу між об'єктом і суб'єктом, тим більш домінування одного з них не було. Світогляд мав нерозчленований синкретичний характер. У класичному світогляді переважає акцент на матеріальній складовій, що, як правило, відповідає провідній ролі фізичних і просторових (хрономних) закономірностей.

Ідеї некласичної методології будуються на паритеті між об'єктом і суб'єктом, коли їх віддзеркалення – простір і час – зливаються в єдину просторову субстанцію. При цьому визнається, що кожний об'єкт і суб'єкт мають власний, відносно автономний простір-час і відповідний ритм розвитку. Таким шляхом розвивалася некласична фізика, філософія і мистецтво. У межах цієї методологічної парадигми розроблялись теорії відносності, філософські системи холізму, авангардне мистецтво, так званий сучасний рух в архітектурі та містобудуванні.

У постнекласичній методології "пальму першості" перебирає на себе суб'єкт, і на перший план висуваються часові (хрономні) закономірності. Таким шляхом відбувалася гуманізація фізики, розвивалася квантова фізика, "оприроднювалися" гуманітарні науки, народжувався постмодерністський світогляд у філософії та мистецтві, розвивався "контрсучасний рух" в архітектурі і містобудуванні. І хоч постнекласична доба до кінця не визначена, – про це свідчить

приставка "пост", – в ній проглядаються абриси нової методології і нового світогляду, а відтоді – нової епохи – яка може отримати за аналогією назву "неокласична".

Контури цієї епохи проглядають у спробах періодизації суб'єктивістсько-плюралістичного позасистемного світогляду, зберігаючи його творчий потенціал, в напрямку нових уявлень про тотальність, нову холистичну єдність, самоорганізацію і гармонію "найкращого із світів". На цій основі розвиваються тоталогія – як новий філософський рух; неохолізм в природничих науках, в мистецтві й архітектурі; синергетика – як міждисциплінарний напрямок і нова теорія коеволюції живої і неживої природи, яка підкоряється зовнішнім (гетерономним) для всіх законам гармонії.

Схожі за змістом етапи формування епохальних зрушень можна спостерігати в явному чи завуальованому вигляді практично в будь-яку історичну добу неперервного розвитку містобудівної еволюції. Це виявляється в зміні просторово-часового світогляду в пізній і елліністичний періоди розвитку стародавнього Єгипту, коли порушувались класичні канони, що переважали в Стародавньому, Середньому і Новому царствах.

Гомерівська й елліністична перехідні епохи також демонструють поступовий відхід від класичного світогляду, що дає змогу говорити про неперервність розвитку крито-мікенської і грецької культури, а також перекинути місток між греко-римською античністю і римсько-візантійською епохою, коли відбувався поступовий перехід від атомізму і причинності демокритового Всесвіту до платонівської першопричини Космосу як свого роду прекрасного і досконалого художнього твору, що виникає з Хаосу за допомогою його деміурга-розуму. Цей процес супроводжувався зміною аристотелевої птолемеєвою системою світоустрою, співіснуванням ієрархічної системи буття Т. Аквінського (нежива природа, світ рослин і тварин, світ людей, Бог) і теорії єдності науки, філософії та теології Р. Бекона, що ґрунтувалася на пошуку однакового у різному і змінила «Органон» Арістотеля на «Новий органон».

Аналогічні періоди епохальних зсувів у світосприйнятті мали місце, починаючи з Середньовіччя і Ренесансу, у Новий і Новітній часи. Революційні уявлення про світоустрій М. Коперніка і Дж. Бруно змінювались сучасними космогонічними уявленнями про великий вибух і творящу силу вакууму т.ін. На зміну гуманістичним доктринам епохи Відродження приходили теорії відбірної класичної і творчої, некласичної, посткласичної і набірної еволюцій, теорії відносності. Виникали нові напрямки розвитку науки і філософії, такі як системологія, еволюціоніка, синергетика, тоталогія, холізм, постмодернізм. Все це відбувалося в межах розгортання класичної, некласичної і постнекласичної методології і відповідних епохальних звершень.

Узагальнення цих звершень можна прослідкувати в уявленнях Н. Вінера про всесвітню історію розвитку інженерії з позицій поступових змін цивілізації астрономів, моряків і землемерів цивілізаціями шліфувальників лінз (мікро- і телескопів) і годинників, а потім – віком парових машин. Сучасний етап він ідентифікував з цивілізацією управлінців.

Інша класифікація ґрунтувалася на теоріях постіндустріального суспільства, стадій зростання т.ін., де пропонувалось відокремити етапи розвитку і самі типи суспільства, а фактично типи цивілізацій – аграрну, індустріальну, постіндустріальну та інформаційну. У теорії економічного зростання У. Ростоу запропонував виділити 5 цивілізаційних етапів за ознакою рівня технологічного розвитку. Серед них: традиційне (аграрне) суспільство з "доньютонівським" рівнем науки і техніки; "перехідне суспільство" з виникненням держави; стадія "зсуву" (промислової революції); стадія зрілості (індустріальне суспільство); ера "масового споживання" (постіндустріальне суспільство).

Слід також згадати про суперсистеми П. Сорокіна – такі суспільства, які відрізняються за характером сприйняття дійсності. Пропонувалось виділити три типи: чуттєвий (безпосередньо чуттєве сприйняття), ідеаціональний (з переважанням раціонального мислення) й ідеалістичний (з домінуванням інтуїтивного пізнання).

Розуміючи цивілізацію як вищий щабель розвитку містобудівної формації і те, що містобудівна цивілізація охоплює й уособлює в собі досвід і здобутки містобудівних систем, культур і епох, що, в кінцевому рахунку, спрямовано на пошук нових містобудівних форм і структур, слід більш прискіпливо розглянути моменти утворення і творення цивілізацій.

Сьогодні в осмисленні творчості йде процес усвідомлення і прийняття її античної версії. "Якщо поняття творця та творчості передбачає свободу дій, то у грецькому понятті митця і мистецтв було закладено підпорядкування законам та правилам" [2, с. 231]. І це характерно не тільки для мистецтва і архітектури, а також і для науки, і техніки. "Рисою, яка в кожній галузі відрізняє творчість, – як у малярстві, так і в архітектурі, як в науці, так і в техніці, – є новинеча діяння чи твору" [2, с. 242]. Навіть і цього недостатньо для осмислення процесів творення, тому що "розумова енергія, витрачена на створення нової речі, – не менша мірка творчості, ніж сама новинеча" [2, с. 243].

Отже, сучасне розуміння процесів творення передбачає "... з одного боку, осягнення правди, пізнання природи, відкриття принципу, закону, панівного в людській діяльності, а з іншого – творчість, творення нових, небувалих, вигаданих людиною речей" [2, с. 236]. Іншими словами, процеси виникнення нового спираються в своїй основі не тільки на вільність і непередбачуваність творення, але й на природні принципи і закони, знання яких дозволяє в значній мірі обмежити, спрямувати і спростити пошук і вибір нового в "конструктивному хаосі" траєкторій природного і неприродного розвитку.

Один із можливих шляхів вирішення цієї проблеми пропонує синергетика. Її важливе досягнення полягає в тому, що в точках, біфуркації (розпучкування траєкторії)," коли зникає макрорівнева організація систем, виникає прямий контакт мікро-і мегарівня, який і народжує макроструктуру нової якості" [3,с.49]. "Саме такий прямий контакт між "вічними перемінними" чи абсолютними параметрами порядку мегарівня з мікро процесами й обумовлює обмеження дії хаотичного начала в процесах становлення нових макросистем, тим самим і обмеженість нескінченно-хаотичних можливостей вибору системою однієї з нестійких траєкторій у своєму розвитку" [4, с. 129].

У цьому випадку формування нового на мегарівні містобудівних цивілізацій спирається не тільки на ієрархічні зв'язки між ними та містобудівними системами, культурами і епохами, а на їх непрямі контакти, чи так званні "різомні" (кущові) зв'язки. Іншими словами, прямі і різомні взаємозв'язки здійснюються за допомогою природних механізмів узгодження рівнів, які обумовлюють неперервність пошуку нових траєкторій розвитку містобудівних формацій.

На нижчому рівні прямих контактів таким механізмом стає когерентне узгодження і діахоризація фаз розвитку містобудівних систем в просторі містобудівних цивілізацій. Механізм інтерференції, який обумовлює екстремальний характер розвитку в окремі періоди визначає другий тип прямих контактів, що синхронізують періоди розвитку містобудівних культур у цивілізаційних круговоротах.

Наступний рівень і тип прямих контактів ґрунтується на діахронічному і резонансному узгодженні циклічного розвитку в історичному часі містобудівних епох з кругообертами містобудівних цивілізацій, що відбувається в темпоральному часі. Синергетичне упорядкування пошуку і вибору нових і природних (динамічно закономірних) траєкторій розвитку завершується під час реалізації механізму прямої, одночасної і в єдиному просторі і синхоричної взаємодії складових містобудівних формацій.

Ця траєкторія стає наслідком гармонізації відлунь (реверберації), яка результує природні траєкторії містобудівних систем, культур епох в єдиний і повний вектор розвитку містобудівних цивілізацій й їх формацій. Отже, синергетичне виникнення нового відбувається в єдиному темпоральному часі круговоротів містобудівних цивілізацій, де одночасно і одноплосково узгоджуються між собою різні за темпами розвитку фази, періоди і цикли. Їх розрив в екстремальних точках природно провокує й обумовлює прорив до нових ідей і нових видів діяльності, до творення нових містобудівних форм і структур.

Такий висновок повною мірою відповідає основним засадам синергетики "як позитивної евристики", де пропонується "...модель світу як ієрархії різноманітних темпосвітів, залежних, проникаючих один в одне, чи незалежних, паралельних" [5, с. 55]. Під впливом хвиль когерентності

і інтерференції, резонансу і реверберації фази, періоди і цикли потрапляють в один континуальний темпосвіт і завдяки законам комплементарності починають жити в одному ритмі, удосконалюючи старі і нові цивілізовані форми і структури.

Комплементарність, тобто взаємна відповідність і доповненість містобудівних систем культури і епох стає провідною ознакою і причиною об'єднання в цивілізації. Це гармонічне поєднання засновується, насамперед, на принципі ізоморфності, згідно з яким велике різноманіття містобудівних систем і передбачуваність їх розвитку ґрунтується на однозначній подібності їх ритмо-симетричних структур. В основу комплементарності містобудівних культур та їх відкритості до об'єднання покладено принцип еквіфінальності, який свідчить, що їх розвиток відбувається незалежно від початкових умов і закінчується закономірно передбаченими змінами і досягненням сприятливого кінцевого стану різними шляхами.

Цього не можна сказати про містобудівні епохи, які підпорядковуються принципу поліморфізму. Сутність цього принципу полягає в тому, що містобудівні культури, вступаючи у відношення багато-багатовідповідності, тобто проникаючи одна в одну чи існуючи незалежно, спроможні створювати різноманітні нові модифікації структури і форми.

Нарешті, розвиток містобудівних цивілізацій знаходиться під впливом принципу поліфшальності. Цей принцип стверджує, що розвиток містобудівних цивілізацій залежить від первинних умов, має багатовекторну спрямованість. Множинність цих векторів значною мірою обмежується синергетичними закономірностями, що визначають межі розвитку, "канали" чи "коридори" урбосферної еволюції. Серед цих закономірностей слід виділити повноту, відповідність, спадкоємність і контекстуальність (відкритість до зв'язків) як містобудівних систем і культур, так і містобудівних епох і цивілізацій.

Враховуючи ці закономірності та принципи комплементарної взаємодії всіх складових містобудівних формацій, а також історію містобудування, пропонується виділити етапи розгортання і відповідні окремі види містобудівних цивілізацій. Серед них: міські, урбанізаційні, екуменополісні та урбанічні цивілізації, які існували і співіснували в історії, існують сьогодні й очевидно, існуватимуть в майбутньому.

Міські цивілізації, які утворювались і групувались навколо міст-палаців, міст-фортець, міст-полісів, міст-колоній т. ін., добре відомі в історії стародавнього світу – у Єгипті, Дворіччі, Індії, Китаї, Греції т. ін. Ці різні за умовами існування, культурою і формою міста мали близьку за змістом функціональну організацію та відносно ізоморфну структуру, загалом симетричну. Ознаками такої структури була її статичність, яка ґрунтувалася на докласичному світогляді, де співіснували архаїчні ідеї хронотопної єдності простору і часу, циклічність і лінійність розвитку, космос в центрі і хаос на периферії, що відображалось в моноцентричній радіально-сферичній моделі світу Арістотеля.

У класичну епоху ці ідеї поступово втрачали свою вагомість і на перший план висувались уявлення про абсолютний час і абсолютний простір, про лінійність і незворотність розвитку. Ця незворотність ставала наслідком уявлень про цілком передбачуваний і незалежний від початкових умов, тобто еквіфінальний, характер змін. Ці незворотні зміни надавали розвитку міста активного спрямованого і дисиметричного характеру. Настала доба урбанізації.

Слід зазначити, що асиметричний розвиток міст, а також утворення агломерацій спостерігалися і в Стародавньому світі. Достатньо згадати агломерацію Афіни-Пірей, міста-колонії Мілет, Приєна, Родос, а також римські прикордонні міста та ін. Аналогічні процеси виникнення нових міст, розростання і зрощення старих відбувалися також в епоху Середньовіччя і Ренесансу. Процеси урбанізації поширювались і, переборюючи супротив сільського і природного оточення, надавали місту і міській території самодостатнього і відносно автономного характеру.

Особливо активізувались процеси урбанізації в Новий та Новітній часи, коли утворення систем розселення, агломерацій і конурбацій почали виходити за границі держав і набули планетарного супер- і гіперурбанізованого характеру. В різних частинах світу: в Америці, Європі,

Азії – швидке зростання і зрощення мета- і мегалополісів стали першими кроками формування світового міста, – за визначенням К. Доксіадіса – ейкуменополіса.

В основу ейкуменополісної цивілізації покладено ідеї, що нагадують кінцеву мету дарвінівської еволюції – прагнення до загального щастя, – і які в своїй екістичній теорії запропонував К. Доксіадіс. Безумовно, ці та інші ідеї були близькі до принципів некласичної методології, де панував паритет між індивідом і середовищем, між суб'єктом і об'єктом. Ейкуменополісна цивілізація, безперечно, спирається на динамічні містобудівні культури і ритмізовані багатопланові містобудівні системи, які спроможні задовольнити вільні пересування, рівнодоступні зв'язки і комунікації для всіх мешканців планетарного і поліморфічного міського середовища, незважаючи на державні кордони, різницю в менталітеті і культурі, у рівні соціально-економічного розвитку та інші перепони.

Точно так, як і ейкуменополісна, урбанічна цивілізація є справою майбутнього. Сьогодні можна окреслити тільки її загальні контури. Разом з тим можна стверджувати, що в центрі урбанічної цивілізації стоятиме окрема яскрава особистість – Номо urbanus (Людина міська), людина нового типу, що озброєна постнекласичним світоглядом, філософією і методологією, які створюють необхідні умови для формування нової містобудівної культури на основі ритмо-симетричних (евритмічних) перетворень містобудівних систем і симетрій нового якісного рівня урбанізації.

Отже, міські й урбанізаційні, ейкуменополісні й урбанічні цивілізації, охоплюючи та інтегруючи в собі різноманітні містобудівні системи, культури й епохи, стають кінцевою метою і найвищим досягненням в історичному розвитку й еволюційному розгортанні містобудівних формацій. Безумовно, надскладні процеси урбосферної еволюції підкоряються вищезгаданім принципам самоорганізації й гармонії, а саме: повноти і взаємної доповненості всіх складових містобудівних формацій, їх відповідності і спадкоємності в еволюційному просторі та в історичному часі, що узгоджуються в контексті загальнопланетарного урбаністичного середовища. Ці узгодження відбуваються під впливом синхронізації і діахронізації, а також діахорізації й синхорізації.

Принципи просторової (хоро-) і часової (хроно-) самоорганізації відкривають горизонти і перспективи нетрадиційного бачення проблем класифікації містобудівних формацій як нового і надскладного об'єкта (надоб'єкта) містобудівної теорії. Зрозуміло, що сьогодні містобудівні формації ще не до кінця вивчені, їх дослідження і класифікація тільки розпочалися. Один із конструктивних шляхів вирішення цих проблем, очевидно, знаходиться в сфері розподілу й об'єднання містобудівних формацій за ознаками характеру і рівня їх самоорганізації у багатомірному просторі – часі урбосферної еволюції.

Самоорганізація одних чи декількох містобудівних систем, культур, епох і цивілізацій, що утворюють різновиди містобудівних формацій, може відбуватися різними шляхами і в різних умовах історичного розвитку. Насамперед в процесах діахорізації, коли історичний розвиток відбувався в різні періоди і в різних куточках урбосфери, об'єднуючи одну чи декілька містобудівних систем, культур, епох і цивілізацій в єдине діахоричне ціле за рахунок близьких за змістом доволі консервативних, а можливо, модифікованих світоглядів (рис. 1, а).

Дуже часто залишки стародавніх містобудівних систем і культур чи їх модифікації продовжують зберігатися, об'єднуватися і співіснувати, опосередковано впливаючи одне на одне, в різних історичних епохах і цивілізаціях. Наприклад, деякі архетипічні містобудівні системи фактично в первинному вигляді збереглися в сучасних негритянських краалях, свайних поселеннях Африки й Азії та ін. Ідеї формування грецьких полісів збереглися і модифікувалися в дана-, мета-, і мегалополісах спочатку в екістичній теорії К. Доксіадіса, а потім поширилися на практику розвитку надвеликих міст і агломерацій в усіх куточках світу.

Очевидно, діахоричні формації можуть отримати також літературні назви за історичним часом (наприклад, стародавньо-новітні) і за місцем розташування (наприклад, грецько-американські), де

вказується їх корінне походження і подальше поширення. При цьому враховують географічні й історичні чинники й умови. За цими ознаками діяхоричні формації можуть також отримати назву лінійно-розосереджених, чи історично-географічних. Лінійних – у послідовності історичного часу, розосереджених – внаслідок поширення в планетарному просторі.

Як приклад історико-географічного чи лінійно-розосередженого розвитку можна навести концепцію перехідних епох історика, етнографа і культуролога М.І. Конрада [6]. Вчений шукає аналогічні епохи в розвитку культури в різних куточках світу на Сході і Заході в різні історичні часи. Досліджуючи одну з найважливіших перехідних епох – епоху Відродження, – він встановив, що аналогічне поновлення світогляду, ідеології, релігії т.ін. відбулося у Китаї у VIII в., у Середній Азії, Ірані та в Індії – у IX в., нарешті, в Італії – у XIII в.

Ці зрушення, безумовно, вплинули на містобудування. У містобудівних системах і культурах цих країн у ці часи можна спостерігати близькі за змістом перехідні зрушення, які обумовили відродження космічних й механістичних, гіпподамових і центричних, "кардо-декуманусових", а по іншому, – осьових планувальних схем античного світу. Можливо, за цією ознакою діяхоричні містобудівні формації можуть бути додатково визначені як "перехідні".

Інший тип містобудівних формацій пов'язаний із синхронічними процесами самоорганізації, – такими, які відбувалися практично одночасно в різних куточках світу, тобто в різних площинах власного історичного часу і розвитку. Оскільки особливості цього розвитку визначалися ментальністю і взаємною адаптацією різних громад містобудівників і міських мешканців, їх культурою, то синхронічні формації можуть отримати інші назви, а саме: ментально-географічні чи площинно-адаптаційні.

Цей тип формацій, наприклад, фактично одночасно розгортався в елінічні періоди в стародавніх Єгипті та Греції і доповнювався близькими за змістом перетвореннями в республіканський період у містобудівному розвитку стародавнього Риму. Як зазначають історики та етнографи, еліністична культура античності була сприйнята й асимільована багатьма народами Близького Сходу, Єгипту, Середньої Азії та Індії. "Це так званий "еллінізм", тобто утворення грандіозного суперетноса" [1, с. 167], який заклав підвалини відповідній містобудівній формації.

Наступний тип формацій – діяхоричний – виникає внаслідок поступового історичного розвитку в одному і тому ж просторі на одній і тій же території (рис.1,в). Наслідком такого розвитку стають глибинні нашарування і концентрації містобудівних систем на відносно обмежених і щільно урбанізованих територіях. За цими ознаками діяхоричні формації можуть бути також визначені як глибинно-концентровані чи історико-геологічні. Останнє пов'язано з тим, що за своєю багатозаровою будовою формації нагадують тектоніку геологічних розрізів осадкових порід.

Прикладом діяхоричних формацій можуть слугувати надвеликі історичні міста, їхні агломерації та конурбації. В них навіть неозброєним оком можна спостерігати ознаки нашарування різноманітних ритмо-симетричних містобудівних систем, решітчастих і радіально-кільцевих планувальних структур як віддзеркалення зрушень у світогляді представників різних містобудівних культур і епох.

Останній тип містобудівних формацій – синхоричний, – розгортається в єдиному просторі чи об'ємі всіх часів: і локального часу містобудівних культур, і глобального часу історичних епох, і, нарешті, темпорального часу містобудівних цивілізацій (рис. 1, г). Оскільки процес пошуку і творення нового відбувається в цьому єдиному темпосвіті в процесах самоорганізації, то синхоричні формації можуть отримати іншу назву, – "об'ємно-самоорганізовані".

"Об'ємні" тому, що вони розгортаються в єдиному об'ємі, який охоплює і лінійний, і площинний, і глибинний час-простір еволюціонуючої урбосфери. "Самоорганізовані" – тому, що саме завдяки "конструктивному хаосу" синхоричного простору в процесах самоорганізації відповідно до принципів гармонії – повноти, відповідності, спадкоємності і контекстуальності – виникає новий порядок – "космос", – який стає природним середовищем і підвалинами для епохального творення нових містобудівних систем, культур і цивілізацій у невпинному еволюційному розвитку.

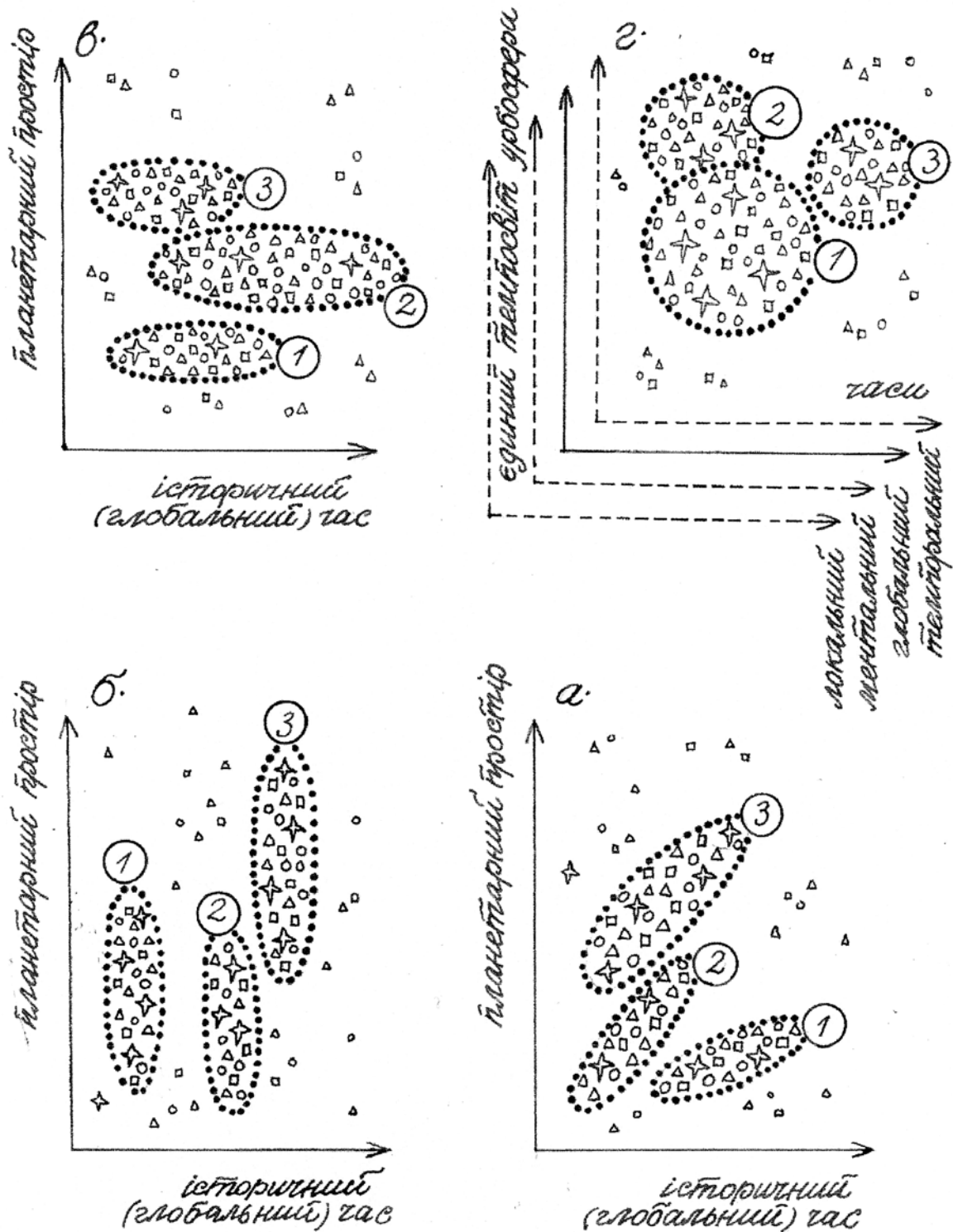

Рис.1. Види і типи розвитку (а-г) містобудівних формацій (1-3): а – діахоричний; б – синхронічний; в – діахронічний; г – синхоричний.
 Δ - системи; \circ - культури; \square - епохи; \star - цивілізації.

У єдиному синхоричному об'ємі урбосферної еволюції у своїх власних просторово-часових поясах на паритетних началах продовжують існувати і співіснувати різноманітні містобудівні

системи і культури, епохи і цивілізації, які, незважаючи на свій історичний вік і завдяки своєму невичерпному потенціалу, продовжують впливати одні на одних, стимулюючи народження нового. Як народження нового, так і тип синхоричної формації залежать від широти захвату і глибини проникнення в темпоральний час, де узгоджуються різні часи і простори в єдиному темпосвіті евристичного пошуку і креативного творення в середовищі "конструктивного хаосу" багатоманітних містобудівних культур, епох і цивілізацій.

Очевидно, синхорична формація, разом з назвою "об'ємно - самоорганізована" може отримати визначення як "хаотично-космічна" чи "евристично-креативна". Безумовно, виникненню нових містобудівних формацій передували не тільки широкий аналіз сучасності як концентрація досягнень історичного розвитку, але й глибокий зондаж минулих еволюційних зсувів у містобудівній теорії та практиці. Неможливим виглядають нові досягнення античної доби без залучення містобудівних знань і умінь Дворіччя, Стародавнього Єгипту, крито-мікенської та азійської культур. Теж саме стосується і Середньовіччя, Нового і Новітнього часів, хоча історичні зв'язки і ремінісценції не завжди знаходяться на поверхні евристичного пошуку і креативного творення нового.

Висновки

Підводячи підсумки, слід зазначити, що запропоноване розділення містобудівних формацій за ознаками характеру і рівня самоорганізації на діа-, синхоричні та діа-, синхронічні ґрунтується на урахуванні історичних, географічних і психологічних чинників. До цього можна додати фактори, які враховуються у відносно нових галузях знання: евристиці та креаціоніці. Тому друга назва у класифікації містобудівних формацій відображає наукові витoki і джерела їх систематизації, а саме: історико-географічні, психолого-географічні, історико-геологічні та евристично-креативні.

Ще один зріз у визначенні та систематизації містобудівних формацій, а також їх третя назва віддзеркалює їх розвиток і поширення в багатовимірному просторі-часі урбосферної еволюції. За цією ознакою пропонується ідентифікувати діахоричні (історико-географічні) формації з лінійно-розосередженими, синхронічні – з площинно-адаптованими, діахронічні – з глибинно-концентрованими. Нарешті, синхоричним формаціям можна поставити у відповідність об'ємно-самоорганізовані ознаки. Крім цього, запропонована класифікація може бути доповнена традиційними літературними назвами культур, епох і цивілізацій, що склалися в історії та теорії містобудування, у містобудівному мистецтві.

1. Гумилев Л.Н. *Этногенез и биосфера Земли*. – Л.: Гидрометеоиздат, 1990. 2. Татаркевич В. *История шести понятий: мистецтво, прекрасне, форма, творчість, відтворництво, естетичне переживання*. – К.: Юніверс, 2001. – 366 с. 3. Буданов В. *Синергетичні стратегії в освіті // Вища освіта України*. – 2003. 4. Лутай В.С. *Основной вопрос современной философии. Синергетический вопрос*. – К.: ПАРАПАН, 2004. – 156 с. 5. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. *Основание синергетики. Синергетическое мировоззрение*. – М.: Ком. книга, 2005. – 240 с. 6. Конрад Н.И. *Запад и Восток: Статьи*. – М.: Наука, 1972. – 496 с.